

Dialog byl nahrán ve čtvrtek 24. května 2012 v odpoledních hodinách v prostorách Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Jinonicích, U Kříže 8, Praha 5.

MS: *Co pro vás znamenal rok 1989? Jaké naděje jste do roku 1989 vkládal? Případně došlo, či nedošlo k naplnění těchto nadějí?*

KM: Rok 1989 jsem prožíval ideově s pozitivním očekáváním, s ohledem na evidentně se prosazující geopolitické změny a příklon k západoevropskému kontextu života a společenského uspořádání, včetně nadějných šancí pro oba moje syny, kteří byli ve vysokoškolském věku. Měl jsem ale i jistou ostražitost, kterou jsem vnímal s ohledem na slabý průnik gorbačovské strategie do domácích mocenských struktur. V pozitivní orientaci mně pomáhala moje badatelská zkušenost a obeznámení s povahou západního a východního režimu vládnutí. Slabé reakci (domácích mocenských struktur) na adaptaci ke gorbačovské linii (ve srovnání se sousedními zeměmi) jsem nerozuměl. Jinak jsem byl hlavně ovlivněn aktuálními událostmi tohoto roku: 17. listopadem a starostí o staršího syna, který byl na Národní třídě; „sesypání“ mého ústavu ze dne na den a zakládání nového pracoviště ve stylu mně známých západoevropských badatelských ústavů. Osobní naděje se mně naplnily – stihl jsem si přeuspořádat profesní život podle svých představ, naplnit je prožitou zkušeností z mezinárodně srovnávacích výzkumných projektů a osvojit si učitelské dovednosti, které pro práci v oblasti věd o společnosti jsou nezbytné.

MS: *V minulosti jste působil v rámci Akademie věd, že? Jaká tam byla atmosféra a co tomu všemu předcházelo? Jaké intelektuální zápasy se odehrávaly?*

KM: V Akademii byla určitá výhoda v tom, že člověk mohl udržovat kontakty s „republikou vědců“ – tedy mezinárodně. To znamená zúčastňovat se kongresů, rozvíjet projekty spolupráce. Moje výhoda byla v tom, že jsem svou vědeckou kariéru začal trochu opožděně v šedesátých letech. Jako mladý pracovník jsem se dostal do týmu Radovana Richty, který v šedesátých letech působil společně s dvěma obdobnými a na reformu zaměřenými týmy. Jeden byl politologický a druhý byl tým ekonomický. Richtův tým byl orientován na výzkum sociální úlohy vědy a techniky. Tam jsem se poprvé dostal k výzkumu a do kontaktu se zajímavými vědci. Také jsem vstoupil do Akademie věd (1966). Do té doby jsem byl na volné noze (tlumočil jsem pro Pražskou informační službu), jinými slovy nezaměstnaný, neboť jsem měl politické potíže pracovat v profesi, kterou jsem vystudoval (zahraníční obchod).

MS: *Na Akademii jste mohl vstoupit díky tomu, že jste se stal členem KSČ?*

KM: Bylo to obrácené. Nejprve jsem byl přijat do Akademie a poté mě kolegové přesvědčili, abych vstoupil do KSČ. Byl jsem do Akademie přijat jako asistent. V roce 1968 jsem vstoupil do strany. Situace se mi zdála otevřená a přijatelná s ohledem na reformní ideje. Pro mne to byla první intelektuální zkušenost. Začínal jsem v Richtově týmu a publikace, která z toho vzešla, byla recipována celosvětově. Vyšla i vydání v němčině i v jiných jazycích. Richta byl uznávaným českým filozofem, jelikož reflektoval obdobné problémy, které se reflektovaly v západních zemích. Jeho texty byly obecně zajímavé pro sociální vědce, neboť poukazovaly na shodné, konvergující trendy v ekonomickém a sociálním systému západního kapitalismu a východního socialismu. To proto, že se oba opírají o (shodné) vědeckotechnické zdroje, a proto konvergují. Richtova koncepce byla v tomto smyslu použitá a stala se známou, jelikož zachytila stejné trendy, jež byly zachycovány odborníky, kteří studovali změny přechodu společnosti industriální do postindustriální. Byl jsem v tomto ohledu v kontaktu s Danielem Bellem, jenž byl jedním z klíčových autorů v této oblasti bádání. Jeho dílo získalo velkou popularitu. Jako začínající vědec jsem práci Rychtova týmu sledoval; blíže jsem s Richtou spolupracoval až v 70. letech, vedl jsem skupinu, která se zabývala výzkumem vědeckotechnické revoluce v UFS ČSAV.

MS: *To byl váš osobní příběh v minulosti.*

... Komunismus ...

MS: *Než se dostaneme k současnosti, bylo by chybou se nezeptat, jak vnímáte komunistickou ideologii? V minulém režimu postaveném na této ideologii jste strávil většinu produktivního života.*

KM: V odpovědi na tuto otázku je třeba říci, že to má souvislost s padesátými lety. Tuto zkušenost považuji osobně za velmi dramatickou a psychicky zatěžující. Otec byl politicky pronásledován a jako špičkový Baťův odborník byl donucen pracovat v 50. a 60. letech až do penze jako pomocná výzkumná síla a jeho děti (já a moje dvě sestry) nesměly studovat vysokou školu. Vyšel jsem z rodiny, která sice byla buržoazní, ovšem byla též více akademická. Mí strýcové byli profesory. Potřeba „být vzdělaný“ byla tak zakořeněná, a proto rozhodnutí, že nemůžeme studovat, bylo velmi dobře zacíleno na mentalitu rodiny. V důsledku určitého politického uvolnění se nám podařilo dostat se na okrajové obory – mně na obor materiálně technického zásobování na VŠE, sestře na měsíční geologii na VŠB v Ostravě a druhé sestře na VŠZ v Suchdole, poté co prošla zemědělským učilištěm. Pro mě osobně to byly velmi traumatizující zážitky. Po otcově smrti jsem se snažil sestřím pomoci dostat se na VŠ. Pro mě byla praktická, lidská zkušenost taková, že musím udělat vše pro to, aby se to u mých dětí neopakovalo. Přirozeně mne tato zkušenost mohla mobilizovat k boji proti režimu; převládl však vliv prvně jmenované strategie.

MS: *Od toho se odvíjel i váš vztah ke komunistické straně, že jste podepsal přihlášku?*

KM: Bylo to zajištění proti negativním zkušenostem, které jsem zažil já, když začala vládnout ulice, resp. uliční výbory KSČ.

MS: *Nu, ale člověk mohl odmítnout a bojovat ...*

KM: Nebylo to tak jednoznačné. Víte, vyrostl jsem ve velmi nepřehledné situaci. Když byla válka, začal jsem chodit do školy. Aniž jsme znali češtinu, začali jsme se učit němčinu; po válce se rozbujely ideologické střety a lidská nenávisť. V té době jsem ještě nebyl ve věku, kdybych si to vše dal do souvislostí a uvědomil. Poté přišel nátlak po čtyřicátém osmém, který byl charakteristický nejen onou ideologickou masáží, ale vnitřním kolapsem mé rodiny, která nás (děti) nebyla schopna zorientovat. Na některé ideje komunismu jsem měl pozitivní reakci. Byl to humanismus, spravedlnost.

MS: *Ano, „milé“ ideje, ale byly realizovány v rámci třídního boje.*

KM: To byl specifický problém, který jsem si uvědomoval postupně až později. V roce 1968 se v KSČ prosazovaly politické síly, které nabízely pozitivní vizi a možnosti veřejné angažovanosti, což byl hlavní důvod mého vstupu do KSČ. Druhý, již výše zmíněný důvod, mne pak více ovlivnil při prověrkách, kdy jsem se rozhodoval, zda má moje členství nějaký důvod ...

MS: *... a budete participovat, ...*

KM: ... budu ve straně, abych dostal všem již uvedeným zkušenostem z mého dětství a studií.

MS: *Nu, kdyby ve straně byli pouze ti, kteří myslí jen prospěchářsky, úpadek by nastal ještě dříve.*

KM: „Moje univerzita“, resp. porozumění politické situaci, začala počátkem šedesátých let (viz konference o Kafkovi, kterou organizoval Goldstücker), kdy jsem se mohl účastnit tehdejších diskusí, které tehdy probíhaly. Byli to komunisté, kteří to prezentovali. Soudil jsem, že zde dochází ke změně, která je vedena humanistickými idejemi.

... Ospravedlnitelnost minulé ideologie ...

MS: *Soudíte, že je komunismus do jisté míry ospravedlnitelný? Poukázal jste na humanismus, spravedlnost. To jsou hodnoty, které nelze přehlížet.*

KM: To zase ne. V šedesátých letech nastalo určité prozření. Mnozí z lidí, kteří dělali rok 1968, byli dogmatickými revolucionáři v roce 1945. Tuto generační zkušenost jsem neměl a nahlížím to proto jinak. To jsem se dozvěděl až později, když ty věci vyšly na světlo. Z tohoto hlediska jsem začal vnímat skutečnosti. Jak jsem již uvedl, vstup do partaje nebyl plně pragmatický, defenzivní, že bych se chtěl jen zajistit s ohledem na osobní zkušenost, kterou má rodina měla.

MS: *Zmínil jste, že vaše rodina byla v křížku s minulým režimem, někdo by tedy mohl říci: „Jedna z možností je exil“.*

KM: Tu možnost jsem měl. To proto, že jsem byl v roce 1968 v Anglii, neboť jsem dostal stipendium od UNESCO. Shodou okolností jsem tam byl s manželkou. Tam jsem se sešel s Goldstückerem, jenž byl na univerzitě v Sussexu. Angličtí kolegové mně tuto možnost dávali. Také Goldstücker mě varoval, že se situace u nás zhorší. Převládly však osobní důvody: manželka měla na starosti staré rodiče, čekali jsme dítě.

MS: *Bylo to rozhodování za velké nejistoty.*

KM: Člověk se musí nějak rozhodnout. Vždy jsou v lidském životě momenty, které své důsledky „odhalí“ až později. Můj otec byl u Bati a bylo mu nabídnuto, aby šel v roce 1946 vést Baťovu fabriku do Jugoslávie. Pokud by tomu tak bylo, měl bych úplně jiný život. Pokud bych zůstal v Anglii, tak mám též jiný život.

MS: *Člověk se vždy rozhoduje podle situací.*

KM: My jsme byli mladý pár, čekali jsme dítě, a proto jsem nechtěl riskovat. Nebyl jsem také schopen potřebu svobody řádně reflektovat, resp. domyslet důsledky její ztráty. Byla to také má první cesta na Západ. Musím se přiznat, že jsem neměl zkušenost se Západem. Pokud jsem četl nějaké knihy, nebyl jsem plně obeznámen, jaké možnosti se naskýtají. Kolegové, kteří mě přijali v Sussexu, byli velmi vstřícní. Jak dnes vidím, angličtí kolegové byli orientovanější než já a přesněji hodnotili události u nás. Nabízeli mně pomoc při získání místa na univerzitě.

MS: *Pokud se takto ohlížíte a procházíte své vzpomínky, konfrontujete ideologii komunismu s realitou, tak tato idea obhajitelná není. Lze ji považovat za zdroj zmaru, chudoby. Země, které ji aplikovaly, se setkaly s chudobou.*

KM: To odviselo od toho, co vlastně bylo prezentováno jako ideologie komunismu. Je nutné odlišit tradici dělnického hnutí, jež je spojena s první, druhou i částečně třetí internacionálou. Tam je důležité, kdy tato ideologie byla poměrně věrným obrazem evropské společnosti, která respektovala politické svobody a oprávněnost sociálních hnutí. Právě zde vznikalo dělnické hnutí a idea sociální úlohy státu, což byla reakce na napětí mezi principem výkonu v kapitalistickém režimu a solidárním sociálním uspořádáním. Bylo to postaveno na faktu, že právní a politické uspořádání umožňovalo, aby se lidé bouřili, aby si vytvářeli své platformy a seskupení. To vše bylo v pořádku. Bylo to v rámci institucionálních tradic západní společnosti. Problém nastal tehdy, když se ideologie socialismu „zmocnil“ Lenin a když začal projektovat budoucnost v podmínkách, kde vlastně nikdy v rámci kulturních vazeb nedošlo k tomu, čím prošla západní Evropa. Západní Evropa praktikovala dělbu a kontrolu moci již od 11. či 12. století, kdy došlo k rozdělení na světskou a duchovní moc. K tomu ve východní křesťanské tradici nedošlo. Proto ideje socialismu sklouzly v ruských podmínkách do

totalitního mocenského uspořádání a jejich šíření dominující mocí je ještě více zdiskreditovalo.

MS: *Souhlasíte s tím, že komunismus lze považovat za slepou větev osvícenství?*

KM: Ano, myslím si, že je to poslední varianta, která je navíc poslední v tom smyslu, že poskytla mnoho empirických důkazů o nezbytnosti kontroly moci její dělbou a o nemožnosti vědeckého řízení společnosti.

MS: *Dá se říci, že rok 1989 a události, které následovaly, byly negací idejí socialismu?*

KM: Ano, byly historickým předělem tím, že se zde ukázala možnost budovat kompetitivní formy ekonomické i politické moci.

MS: *A tím i k falzifikaci ideologie jako takové.*

KM: I takto to lze říci.

... Očekávání zlomu režimů ...

MS: *Rok 1989 je mnohými považován za období, kdy začala destrukce středo – a východoevropských totalitních režimů. Dal se zlom z hlediska poznatků sociální vědy očekávat?*

KM: To bylo téma, které mě osobně zajímalo. Jsem spíše makro-sociální vědec a zabývám se otázkami, co je to společnost, a otázka společenské změny je důležitá. Kongres německých sociologů, jenž proběhl v roce 1991, byl přesně na toto téma. Jak to, že sociologové nepředpověděli tuto změnu? Odpověď může být dvojitá. Buď nerozuměli sociální skutečnosti, a druhá odpověď je v tom, že sociální procesy předpovídat nelze. Jinými slovy – nelze být prognostikem. To říkám i jako osoba, která má zkušenost z bývalého Prognostického ústavu, kdy byla snaha takový projekt realizovat.

MS: *Předpovídat budoucnost je velká pošetilost.*

KM: Naše představy o budoucnosti ovlivňuje idea pokroku, která charakterizuje historický čas. To, co dnes sociologové akceptují, je, že sociologie může identifikovat či rozpoznat nezamýšlené důsledky přijatých rozhodnutí. Nezamýšlené důsledky iniciovaných projektů. Sociologie může sledovat oblast, kde se něco předpokládalo a poté to vyvolalo důsledky, které jsou nezamýšlené. Jde také o to, že dnešní procesy jsou tak komplexní, že komplexita prakticky neumožňuje udělat spolehlivou predikci, a spíše vyvolává neočekávané jevy.

MS: *Tomu lze rozumět. Na druhou stranu, pokud člověk užívá selský rozum, lze vydedukovat, že když někde potlačuje lidskou svobodu, může dojít k silnému sociálnímu pnutí. To proto, že člověk bez svobody je pouhým elementem, a není člověkem ve své plnosti. Když je toto dlouhou dobu potlačováno, je zřejmé, že může dojít k explozi. Lze soudit, že výbuch, který nastal v roce 1989, neměl takové následky jako exploze v Černobylu. Energie, která vznikla, se využila alespoň ze začátku k tvořivému vývoji.*

KM: Deficit svobody je velkou mobilizační silou, ale společnosti také fungují pomocí institucí, které mají stabilizující a orientační úlohu. Pokud převažuje jejich stabilizující úloha, upadá jejich orientační úloha a dochází k latentním, kumulativním jevům, které mají silný psychický a davový kontext a často destruktivní kulturní důsledky. Prosazují „svobodu od“ (překonaných institucí), ale musí vytvořit nový institucionální rámec, který by napomáhal prosazování „svobody k“ (např. smysluplnému životu).

MS: *Myslíte, že tento přístup selského rozumu při předvídání budoucnosti sociálních struktur je*

chybný?

KM: Selský rozum se obvykle chápe v kontextu metodologického individualismu – každý člověk má „svůj rozum“, aby mohl žít svůj život. Jiná otázka se týká vědění sdíleného sociálními seskupeními. Zejména ve druhém případě vzniká nebezpečí, že toto vědění je prostředkem nadvlády a moci a projektuje budoucnost ve prospěch této nadvlády. Na toto nebezpečí upozornil již Karel R. Popper.

MS: *Narážíte na Bídu historicismu, že?*

KM: Ano, on ukázal na skutečnost, že budoucnost je otevřená a je důležité, které jednotlivé síly hrají klíčovou roli v jejím utváření. Zde tuto zkušenost podrobněji reflektuje foucaultovská tradice; ukazuje, že v moderní společnosti lze skutečně rozvinout takové prostředky moci, ovládnutí a podrobování, kdy skutečně aktéři, kteří mají potřebu a pocit svobody, mohou být na dlouhou dobu eliminováni z těch možností, které se nabízí v rámci otevřenosti.

MS: *Ještě ke svobodě ... Shodou okolností lidé, kteří věděli o významu a důležitosti svobody, se sdružili pod dokument Charty 77. Ti byli ze společenského dění také patřičným způsobem eliminováni, třebaže se vnitřně „připravovali“ na převzetí moci, poněvadž o správě věcí vedli polemiky. Musíme též říci, že právě oni byli v hledáčku západních institucí, médií. Západ v nich viděl opravdové partnery.*

KM: To nemám empiricky probádáno. Dovedu si představit, že zaujatost principy demokracie, svobody je v západních zemích určitě nejen u intelektuálů, ale i u obyčejných lidí. To je důkazem toho, že lidská práva jsou široce přijímána a jsou zavazující. Je tedy zřejmé, že povědomí o tom je na Západě silné. To jistě vyvolávalo sympatie a podporu disidentských hnutí u nás ze strany západních zemí. Pochopitelně jsou nejrůznější instrumenty, které umožňují komunikaci. Zde nepřevládalo ticho. Soudím, že společnost byla umlčena ve smyslu veřejného prostoru. Především ten byl umlčen.

MS: *Byla zde komunistická strana, a kdo měl zájem o sociální vzestup, musel se stranou alespoň spolupracovat, či být přímo její součástí.*

KM: Obecně to určitě platí, ale konkrétně to tak černobíle nebylo. Ve straně byly různé platformy, např. ideologická větev, v níž se vládnutí spojovalo s ovládnutím a manipulováním vědomím společnosti. To bylo dosti uzavřené seskupení. Poté zde byli realisté či technokrati, kteří zaujímali mocenské pozice, jež byly spojeny s kompetentním řešením firem a jejich technických problémů, zejména v průmyslu. Tím se otevírala specifická forma vertikální mobility.

MS: *A co plánované hospodářství?*

KM: Ti, co řídili ekonomiku, viděli, že průmysl se nepohne, pokud jednotliví lidé nebudou motivováni a když se nenajdou efektivní stimuly. Pokud lidé budou pasivní, nic se nezmění.

MS: *To je velká výzva pro trh. Západní Evropa byla jasným důkazem, že věci v tržních interakcích fungují.*

KM: Řekl bych, že i v této věci byly vždy proudy, které nebyly černobíle; ve stranických organizacích byl určitý diferenciační pohyb. Stačí si srovnat Polsko, Maďarsko, Česko, je tam vidět, že se utvářely jiné formace toho, co byla vládnoucí strana, ekonomická regulace a ideologická propaganda. Uspořádání vypadalo v každé zemi úplně jinak, byť systém byl jakoby stejný. Tam je vidět onu otevřenou budoucnost. Rozložení aktérů, kteří byli na scéně v pozdním socialismu, ukazovalo, že systém je vyčerpán, a právě jejich rozložení indikovalo otevírající se budoucnost; empiricky bylo toto rozložení dosti rozličné. Musím říci, že můj kontakt s kolegy v Evropě byl zprostředkován mými maďarskými a polskými kolegy. Tam byly poměry mnohem volnější. Možnost cestovat do těchto zemí

byla příležitostí navazovat kontakty se západoevropskými vědci. V těchto zemích byla spolupráce se Západem mnohem rozvinutější než u nás.

... Stav hospodářství a kontexty ...

MS: *Kromě toho, že jste sociolog, také jste ekonom.*

KM: To je pravda. V Ekonomickém ústavu ČSAV jsem absolvoval doktorská studia.

MS: *Jak dle vás vypadala situace společnosti a hospodářství z pohledu ekonomů? Sám jste narážel na to, že mnohé bylo řízeno technokraty, kteří byli schopni ovládat průmysl.*

KM: Pokud to vztáhnou na pohled makroekonomů, kterého zajímá strukturální a historický pohled, mohu zformulovat tezi, že sociální uspořádání i v kontextu socialistického vládnutí bylo pod industriálním tlakem. To se táhne z dob Rakouska - Uherska, pak je tam možné vidět vliv strojírensko-metalurgické základny na situaci v první republice. Během druhé světové války to bylo ještě posíleno tím, že za protektorátu byly tyto kapacity zapojeny do vojenské výroby. Padesátá léta to dále upevnila, když Stalin začal s novou vlnou zbrojení. Průmyslová základna v padesátých letech se výrazně profilovala ve prospěch těžkého průmyslu. Využila tradice, pohlcovala veškeré investice a celkově posílila. Počátkem šedesátých let došlo ke „krizi“ ekonomiky; postupně se začalo navazovat na utlumené tradice lehkého průmyslu. Byla snaha prosadit novoty, které byly důležité pro to, aby výroba aut, výroba strojů, která zde byla, mohla být posílena novými technickými trendy, které se objevily v oblasti elektrotechniky a které měly přes podniky Tesly určité tradiční zázemí. Ekonomická krize postihla plánované hospodářství. Pětiletky nebyly naplňovány, a proto došlo k tomu, že se průmysl postupně restrukturalizoval ve prospěch dalších průmyslových tradic, které zde byly založeny, ale byly tou předcházející strategií úplně potlačeny. To vedlo k posílení elektrotechnických oborů, chemického průmyslu.

... Stav hospodářství k roku 1989 ...

MS: *Dobrá, ale to byla minulost. Vraťme se k přelomu režimů do roku 1989. Zažívalo dle vás tehdy hospodářství jako celek úpadek?*

KM: To bylo přesně to, co monitoroval Prognostický ústav. V něm byli špičkoví ekonomové znající detailně ekonomickou strukturu hospodářství. Bylo zřejmé, že to, co se nastartovalo v šedesátém roce, což se týkalo nových směrů, jež šly mimo těžký průmysl, se prosazovalo velmi pomalu. Důvod byl dvojitý. První byl v tom, že iniciativa lidí v kontextu kolektivní odpovědnosti byla malá. Přesto si myslím, že zde působila pozitivně inženýrská tradice, příkladem může být rychlé ustavení sítě výpočetních středisek podniků.

MS: *Ano, vyvíjela se. Otázkou je, zdali to nebylo příliš nákladné ve srovnání se Západem?*

KM: Pochopitelně. Bylo to tak, že se věci vyvíjely nejen pomalu, ale i špatným směrem (např. byly vyvíjeny jen velkokapacitní počítače, velkokapacitní chemie apod.). Druhý důvod byl ten, že veškerou produkci odebíral nenáročný sovětský trh, kde se výhodně umísťovala velkosériová produkce. To oslabovalo tlak na kvalitu a inovace výroby.

MS: *Zde lze poukázat na skutečnost, že východní trhy byly obecně trhy měkkými.*

KM: Ano, jednalo se o důsledky plánovaného hospodářství. Trh je možný, pokud existuje soukromé vlastnictví. Zde se vlastně dostáváme k potvrzení vašeho dotazu, proč komunismus, plánované hospodářství bylo slepou uličkou. Byla v tom myšlenková linie osvícenství. A to ta, že je možné výrobu a spotřebu zprostředkovat přesným věděním o souvislosti mezi nimi; jaké jsou potřeby, co se

má vyrábět, se dá vědecky popsat. Vzpomínám na tehdejší ekonomy, např. Kaleckého a jiné, kteří si mysleli, že když budou počítače, spočítáme vše. Bude se vyrábět bez tržního zprostředkování. Zkušenost reálného socialismu prokazuje neschůdnost režimu plánování národních ekonomik. Pokud potřeby budou autonomní, tj. vázané na svobodného spotřebitele, nelze to také plánovat.

MS: *V tom je vidět domýšlivost režimu, který si myslel, že dokáže předpovídat. To byla jedna z příčin, proč režim padl.*

KM: Politicky zde byla totalita a ekonomicky zde bylo plánované hospodářství, všelidové vlastnictví. To jsou všechno příznaky řešení sociálních důsledků kapitalismu pomocí zjednodušeného porozumění modernitě. Přitom nelze tvrdit, že tehdejší socialistické vize byly pochybné. Poválečnou generaci silně ovlivňovalo marxistické učení, které v perspektivě sociálněvědních evropských tradic formovalo představu o budoucnosti; na tehdejší intelektuální elitu působila ovšem také válečná zkušenost.

MS: *Je dobré se zeptat, zdali si myslíte, že pokud by nepřišel rok 1989, pokračovala by společnost v dalším sesuvu?*

KM: Používám termín pozdní socialismus. Tam lze empiricky sledovat, vystopovat úpadek totalitní moci na základě ekonomické situace, z hlediska sociální struktury i z hlediska kulturních aktivit. Již v osmdesátých letech daný režim stagnuje. Nemá již sil, aby prosadil další industriální změnu (nové technické směry označované jako postindustriální, neboť byly spojeny se sociálními a kulturními změnami). Založení Prognostického ústavu a zpracování prognóz mělo nabídnout východisko ze stagnující situace. Celá aktivita Prognostického ústavu svědčí o tom, že to jednoduše nešlo; režim nebyl s to reagovat na zjišťované trendy, které vyžadovala sociální a institucionální adaptace.

MS: *Strana si vytvořila instituci, která jí pomůže „reformovat nereformovatelný“.*

KM: Společnost již nebylo možné mobilizovat a samotný politický režim byl značně zakonzervován (např. ve srovnání s Maďarskem a Polskem).

MS: *Takový velký šok jistě přišel, když se lidé dostali za hranice. Srovnání bylo zásadní, přesto Československo bylo s východním Německem na pomyslném vrcholu ve vztahu k východnímu bloku.*

KM: Životní úroveň zde byla vyšší. Bylo nutné pro politické vedení, aby tuto skutečnost nějak řešili, jelikož lidé měli již také informace o situaci na Západě.

MS: *Lidé přece nejsou ochotni žít ve lži a v nucené chudobě, když vidí, že na jihu a na západě od nás se mají o poznání lépe.*

KM: Ano, to byla důležitá, i když dílčí zkušenost. Lidé pozitivně vnímali dostatek zboží a spotřebních předmětů i možnosti svobodného projevu. Nebylo však zřejmé, jak lze takového stavu dosáhnout a jak jej zajistit. V běžném každodenním vnímání si nekladete otázky: Proč je svoboda? Proč je nutná odpovědnost? Co je to profesionalita?

... Člověk a význam pro společnost a hospodářství ...

MS: *Jistě to vše konstituje člověka, jeho mravní chování. Právě jste mi nahrál na otázku: Jak si myslíte, že je člověk po více jak 40 letech komunismu a téměř 10 letech nacismu schopen rozumět slovu svoboda, co to pro něj znamená? Svoboda se slovem demokracie, svobodnými volbami byly v době revolučního kvasu často skloňované termíny. Jak si jako sociální vědec tuto skutečnost vysvětlujete?*

KM: Jistě, zde je důležitá věc. Člověk má přirozeně v sobě hluboce zakořeněnou tendenci se odlišovat od jiných, být sám sebou a pro sebe, avšak toho nemůže dosáhnout bez druhých, kteří jeho sebevědomí stvrzují a jeho osobu uznají.

MS: *Být jiným.*

KM: Sebeprojevení a sebeprosazení lze bezprostředně mobilizovat. Druhou věcí je otázka oné odpovědnosti. Budovat principy závaznosti a odpovědnosti je pochopitelně mnohem složitější a kulturně náročnější proces než povzbuzovat zájmy jednotlivců. To bylo téma, které řešili klasici sociologie, jako je Max Weber či Émile Durkheim. Tázali se, jak lze tlak individualizace vyrovnat solidarizačními prostředky a důvěrohodnými formami vládnutí.

MS: *A také onu jinakost druhých pomocí instrumentů omezovat.*

KM: Čím jsou prostředky jednání mocnější a sociálně robustnější, tím je odpovědnost náročnější, což se zpětně projeví u techniky vládnutí v masových demokraciích. Tam tento problém silně vystává. Dostáváme se k tématu demokracie. Ta je ...

MS: *... pestrá.*

KM: V ní dochází k uvědomění si jinakosti. Také dochází k uvědomění, že jinakost lze řešit, když vnímám ty druhé, začínám s nimi komunikovat, jednoduše si vytvářím nástroj, že odpovědnost začínám také praktikovat. Uvědomovat si ji. Durkheim hovořil o organické solidaritě. Nastává tehdy, když každodenně zažívám, že si chci posílit svou moc tím, že se specializuji. Čím více se specializuji, tím více rozpoznávám, že potřebuji druhé. Lze hovořit o každodenní závislosti na druhých. Odpovědnost není cosi, co by se dalo naučit. Je to kulturní dispozice, která se musí praktikovat. To zde však scházelo.

MS: *Sluší se říci, že komunisté chtěli vytvořit průměr. Kdo se odlišoval, byl v nemilosti. Klasickým příkladem byli lidé, kteří nosili dlouhé vlasy, kteří měli nevšední oblečení.*

KM: Jinakost ...

MS: *... dráždí.*

KM: Pro mocenskou elitu je snadnější vládnutí, když nemá odchylky, když je společnost nivelizovaná, homogenizovaná.

MS: *Taková společnost v minulosti přece byla.*

... Cesta k demokracii ...

MS: *Před Československem, respektive před Českou republikou stál problém, jak vytvořit instituce vedoucí k osvojení autentického občanství.*

KM: Zde byl problém v zanedbanosti praktik občanství v důsledku toho, že u nás po několik generací probíhal život bez svobod a fungující veřejné sféry.

MS: *Myslel jsem na cosi jiného. Úkolem ustavení demokracie jako svobodného systému je to, aby každý člověk mohl demonstrovat onu svou jinakost, ale též aby respektoval jinakost druhých.*

KM: To však někdy může vést k atomismu ve společnosti, k jejímu rozkladu, pokud chci být za každou cenu jinaký a nerespektuji jinakost druhých. Když však je jinakost zasazena do základních

funkčních a institucionálních dimenzí, pak to společnosti prospívá.

MS: *Ano, jistě též narážíte na význam ohleduplnosti lidí vůči sobě navzájem.*

KM: To je též součástí seznamování se s jinakostí druhých. Jedná se o postupný proces, jehož části či kroky nejdou organizovat. Lidé je musí prožívat, zjistit, že je výhodnější spíše respektovat druhé, než být sám proti ostatním a nakonec proti všem.

MS: *Nu, kdyby takový byl, nikam by nedošel.*

KM: Obnova kompetitivních forem moci a vládnutí (trhu a demokracie) u nás zvýznamnila spíše aspekty sebeprosazení a soutěživosti, a nyní se do popředí dostávají otázky pravidel, závazků a smyslu jednání v tomto prostředí.

... Demokracie a první republika ...

MS: *Rád bych se zeptal, zdali si myslíte, že lidé v roce 1989 a v následných letech mohli využít zkušeností z první republiky? Demokracie, kterou jsme před totalitními režimy měli, mohla být dobrou inspirací a východiskem pro budování současné demokracie. Václav Havel byl označován nástupce Masaryka. Tato paralela se vyskytovala.*

KM: Každá politika musí mít nějaké ospravedlnění, které lze dosáhnout také označením původu moci. Je dobré označit, co je počátkem, na co se navazuje. To je explicitně obsaženo i v moderních ústavách (dříve to bylo mnohem zřetelnější). Zde nejde jen o psané texty, ale o působivé ideje, ke kterým se vztahujeme, co je tím počátkem. Tam byla návaznost na první republiku jistě politicky a ideologicky důležitá. Vždyť o první republiku byl větší zájem. Mnozí se na svou osobní minulost začali rozpomínat; paměť je konstitutivní pro tvorbu osobnostní identity. Reálně v životě rodin byl však přerýv. Také víme, jak je těžké přenést zkušenost na děti, objasnit ji školákům a studentům.

MS: *Lze říci, že lidé měli iluzivní představu o první republice?*

KM: Ano, byla použita jako patřičný ideál, který ospravedlňoval probíhající společenské změny.

MS: *Autorita – „tatiček“ na Hradě.*

KM: Možná, ale sám Havel byl člověk vnímavý pro to, jak působit z jeviště na auditorium. On věděl, jak je zde důležitá vedoucí idea, které by lidé mohli přitakat. Spíše bych řekl, že historici, když počali zkoumat první republiku, dostávali mnohem reálnější obraz a zjišťovali, že všechny neduhy, které my zde zažíváme, se již projevovaly v první republice.

MS: *Nebyla to žádná selanka.*

KM: Nicméně v úvodní fázi, kdy společnost a hlavně moc potřebovala nějakou orientaci a také se na něco odkazovat, sehrála první republika prospěšnou úlohu.

... Kapitalismus versus tržní hospodářství ...

MS: *Nyní přejdeme od otázky politiky na jiné důležité téma. Lidé v Československu se vydali budovat svobodnou společnost, demokracii, ale co s trhem? Kapitalismus bylo cosi, co jsme znali ze svobodného dvacetiletí.*

KM: Trh je mnohem starší instituce, než je kapitalismus. Lidé k němu vždy směřovali (pokud neválčili) a tržní zkušenosti spojené s reciprocitou závazností posilovaly momentem spravedlnosti a

sociální soudržnosti. To se stále děje v běžném životě lidí. Jiná věc je organizovaný kapitalistický trh v organizovaném, korporátním kapitalismu. My jsme zde ve skutečnosti měli velké společnosti, které se mohly vřadit do korporátního režimu, avšak vnitřně byly absolutně neproduktivní, neživotaschopné. Slovinci, ti to asi zvládli. Ti se snažili velké společnosti udržet a postupně je transformovat.

MS: *Též s přílivem zahraničního kapitálu ...*

KM: Též s přílivem zahraničních technologií. Kapitál a majetkovou stránku se snažili reformátoři udržet v rámci aliancí se zahraničními společnostmi. Bez toho to nejde. Zde to bylo tak, že existovaly VHJ, což byly velké konglomeráty, které dle mého pohledu byly hodně umělé a měly nefunkční uspořádání. Hospodářství bylo také rozsáhlejší a komplikovanější než ve Slovinsku. I zde však platí, že situace byla jen takto černobílá.

MS: *Co se Slovinců týče, je vhodné uvést, že se v současnosti potýkají s velkou korupcí. Lze soudit, že hospodářství bylo „na odpis“ a bylo velké štěstí, že kupříkladu česká vláda dokázala vyjednat spojení Škody Auto Mladá Boleslav se seriózním partnerem Volkswagenem. Tento krok se později jevil jako velmi prozíravý.*

KM: Ano, to byl příklad, že se to dalo udělat „jinak“, ne kuponovou cestou.

MS: *Ta však byla jedna z částí privatizační obnovy kapitalismu. Bohužel, když někdo řekne slovo privatizace, tak si s ním asociuje kuponovou privatizaci, přičemž se sluší říci, že mnohé privatizace se táhnou do současnosti, tedy do r. 2012. K jejímu významu se třeba dostaneme.*

KM: Co se týče propojení Škody Auto s Volkswagenem, byly zde lokality, jako byla Škoda, které měly dostatečné technické kompetence svých pracovníků. Kromě strojírenství zde byl rozvinutý chemický průmysl. To, co se udělalo u Škody, se dalo dělat i v jiných firmách. Posléze převládlo pojetí rychlé privatizace (podle koncepce tzv. Washingtonského konsensu). Nezamýšleným, ale brzy zřejmým důsledkem tohoto postupu byla skutečnost, že hlavním aktérem privatizace byl domácí management a ministerské úřednictvo. Ti měli informace o stavu podniků a využili je ve svém jednání. Neměli však ani kapitál, ani podnikatelské kompetence, které byly nutné pro obnovu průmyslu.

MS: *Narážíte na praktiky, které v průběhu času de-legitimizovaly transformační proces. Jistě je dobré se při této příležitosti zeptat, jak vnímáte ona slova, že vše vyřeší trh, usilujme tedy o něj?*

KM: Jak jsem již výše naznačil, trh představuje důležitou formu sociální koordinace, jejíž funkcí je eliminovat pomocí peněžního hodnocení materiální nedostatek. Společnost je však založena na širším okruhu nároků, zdrojů i forem sociální koordinace. Badatelsky zajímavější je otázka, jak se komodifikace a ekonomizace životních podmínek střetává s dalšími formami a významy lidského života a jak jsou tržní formy socializovány (moralizovány a kultivovány).

... Vědecké zázemí obnovy kapitalismu v Československu, České republice ...

MS: *Sluší se říci, že při budování českého a československého kapitalismu stáli v popředí sociální vědci, jako jsou ekonomové. Sociologové stáli v zadu a varovali před silami trhu, neviditelnou rukou trhu. Jak vy vnímáte participaci ostatních vědeckých disciplín, jak se díváte na kvalitu dialogu, který byl v daný čas veden? To proto, že pokud člověk hovoří s lidmi, jako je Martin Potůček, slyší: „Bohužel, lidé typu Václava Klause se dokázali prosadit a ...“ Můžeme tam vidět otázku rychlosti i efektivity dialogu.*

KM: Z části jsem to zažil v Prognostickém ústavu. Tam byl stejný problém. Byla teze, že budeme studovat společnost z hlediska ekonomického, sociálního a vědeckotechnického. Já jsem tam vedl

segment vědeckotechnický. V tomto kontextu sehrával pozitivní úlohu Valtr Komárek. Sám byl ekonom, ale byl zvědavý a neustále ho zajímaly sociální a vědeckotechnické věci, ovšem spíše intuitivně. Disponoval poznatky a informacemi o proporcionalitě a možnostech pohybu hospodářství. Sluší se říci, že pro analýzu sociální sféry dostatečně spolehlivé poznatky neexistovaly, což oslabovalo pohled na sociální sféru. Koordinoval jsem vědeckotechnická témata s přírodovědci a ministerstvem techniky, které mapovalo trendy ve vědě a technice, ale tyto poznatky stejně žádnou roli nehrály. Prognostická hodnota byla zejména ekonomická, a to nejen z hlediska poznávacích zdatností jednotlivých oborů, ale i z hlediska „politické poptávky“. V Prognostickém ústavu vznikl tým sociálně- vědních odborníků, který přešel po roce 1989 do nově vznikající politické a exekutivní struktury. Lze tvrdit, že tam přešla i znalostní zkušenost, která byla zřetelná i při tvorbě prognóz. Lidé si v ústavu osvojili možnosti spolupráce i analytické nástroje pro řešení problémů. I když z hlediska nových politických elit pocházejících z disentu byla silná politická poptávka po socio-kulturních poznacích a orientacích, převážilo nakonec stejné poznávací schéma, které bylo zřetelné již v Prognostickém ústavu.

MS: *A jaké ponaučení z toho vyplývá pro sociologii i sociální vědy obecně?*

KM: To, co je ponaučení sociologů ze změn v roce 1989 ve světě, je právě model, který zhodnocuje sociologicky reflektované proměny národních států po druhé světové válce, včetně změn na přelomu 80. a 90. let minulého století, a odpovídá na otázku, jak je možné, že se v rámci národních států vytvořily sociálně a kulturně soudržné celky. Odpověď ukazuje, že k tomu přispěly čtyři faktory, které vytvářejí specifický institucionální rámec a který musí pokrývat nejméně čtyři dimenze. První se týká kapitalistického tržního uspořádání s vyvažující úlohou dělnických hnutí, druhá zahrnuje politickou úlohu dohledu vykonávaného státem a vyvažující úlohy hnutí za svobodu projevu. Dále současné společnosti nemohou fungovat bez moderního vědění - poznatků současné vědy a techniky, jejichž instrumentální úloha je však vyvažována hnutími za udržení životního a přírodního prostředí. Poslední dimenze, která zásadně přispívá k sociální soudržnosti, je schopnost národních států kontrolovat všemožné prostředky násilí a zajišťovat podmínky bezpečí ve společnosti. Silnou oporu této dimenzi poskytuje pacifistický sentiment a jím podněcovaná pacifistická hnutí. To je model, jenž byl formulován sociology a zhodnocuje vývoj po druhé světové válce do konce druhého tisíciletí. Zobecňuje zkušenost, co se dělo s moderními evropskými společnostmi. Musím říci, že se s nimi dělo opravdu hodně změn. Druhá polovina dvacátého století je velmi exkluzivním obdobím míru, ekonomického růstu a materiálních jistot, avšak také řady nezamýšlených kulturních důsledků. Před sociálními vědci však stojí nová výzva - výše uvedená odpověď na otázku, co je to společnost, jak je možná sociální soudržnost, která reflektuje proměny v rámci národních států, však přestává platit v důsledku globalizačních procesů. Ty jsou výrazně mobilizovány ekonomickými a vědeckotechnickými mocenskými prostředky a zcela zaostávají ve formování politické institucionální dimenze a v možnostech kontrolovat šíření a uplatňování prostředků násilí v globální dimenzi.

MS: *Situace bez velkých válečných konfliktů shodou okolností trvá do dnešních dnů.*

KM: Zaplať Bůh, byť je to pořád na hraně. Je to období, kdy se konfrontace odehrávají v kultuře, v boji o symbolické významy. Odehrávají se v interpretacích, v jazyce, ve snaze dorozumět se, byť ony fyzické zbraně stále haraší. To proto, že společnost je taková, jaká je. Soudím, že v tom je možné spatřit velkou zkušenost. Změny v druhé polovině dvacátého století vedly sociology k vyjasnění toho, co to je společnost. Není možné společnost založit čistě na ekonomických kategoriích a formách, bez státu i dalších institucí. Ten je ...

MS: *... garant práva a spravedlnosti. To je pochopitelné, nicméně když si člověk prochází východiska reformy, tak ekonomové v tomto ohledu triumfovali.*

KM: Ano, ale zde převládla představa, že pojem společnost neexistuje, že existuje jednotlivec, a to

racionálně uvažující. Je to přístup, který se nazývá metodologický individualismus. Jak jsem již uvedl, je ideál svobody jednotlivce důležitý normativní aspekt evropských společností, ale pro sociální vědu není důležitý jen normativní pohled, ale i analytické poznání kontextu svobody. Je pravda, že trhy poskytují informace, které podporují racionální rozhodování, a tedy i normativní předpoklad metodologického individualismu. Když však zkoumáte reálný kontext ekonomického rozhodování a fungování trhů, přijdete logicky na další dimenze, které fakticky státy vedly k tomu, že se formovaly v rámci dvou století a došly k určitým výsledkům, které umožňují, že v rámci jejich hranic se společnosti postupně stabilizovaly. Zjistíte, že je to založeno na výše uvedených předpokladech. Existuje jak fungující kapitalistická ekonomika, tak fungující demokracie, musí být vnímána úloha státu, který „dohlíží“ v demokraticky založených poměrech na společnost. Bez těchto komponent společnost nelze udržet, včetně prostoru pro lidskou zvědavost, poznávání, vědu a techniku.

... Otázka vzniku bohatství ...

MS: *Soudím, že se předpokládalo, že pokud člověk dostane volné pole působnosti, bude se dostatečně o své okolí zajímat, bude svůj prostor a majetek rozmnožovat. Po roce 1989 bylo rehabilitováno soukromé vlastnictví a představitelé transformace se domnívali, že to jednoduše přijde samo. Necht' působí trh!*

KM: Jsou dvě zásadní věci, které jsou nezbytné pro společnost jako celek, a jsou principiálně rozdílné. Je to otázka politické sféry, politické veřejnosti na jedné straně a tržiště, tržní veřejnosti na straně druhé. Obě instituce jsou nezbytné. To proto, že trh eliminuje nedostatek; politika je nezbytná, jelikož společnost potřebuje vědět, oč jí běží, rozumět sama sobě. Pokud tak nečiní, tak to neví a otevírá se prostor pro nedůvěru a deziluzi. V sekularizovaných společnostech si lidé musí vytvářet představy toho, co chtějí. Od toho je zde demokratická politika, která umožňuje lidem domluvit se o svých představách toho, co je hodno jednání. Bez toho je lidský život nesmyslný. Člověk by žil ze dne na den.

MS: *To je možná přežívání.*

KM: To je důkaz, že to není život. Život je v mých očích více než přežívání. Demokracie je založena na rovnosti lidí, i když lidé jsou výrazně rozdílní. To má svůj důvod. Když si nebudou lidé rovni na veřejnosti, nebudou diskutovat. Bude mít pravdu ten, kdo bude mít moc. Rovnost je důležitá. Tuto úlohu trh nemůže nikdy splnit, jelikož je založen na výkonu, který je nerovný. Jako aktéři, jako podnikatelé, jako spotřebitelé jsme jinak orientováni než jako občané.

MS: *Usilujeme generovat zisky?*

KM: *Vize kvalitního života se nedá koupit, nebo se domnívat, že by se vyprodukovala na trhu.*

MS: *Trh na druhou stranu pomáhá tomu, aby úvahy, přání, záměry byly materializovány, aby se uskutečnily.*

KM: Trh umožňuje stupňování materiálních hodnot tím, že eliminuje nedostatek. To je vše. Nic jiného nedělá. Společnost, která by byla založena na stupňování materiálních hodnot, není životaschopná. To proto, že neví, k čemu by si měla vytvářet své představy. Když nejsme věřící, musíme alespoň mít ideovou politickou orientaci. Buď být levicoví, či pravicoví. To neznamená, že budeme přitakávat nějakému všeobecně viditelnému obličejí, ale že budeme přitakávat nějakým ideám. Bohužel v tomto směru vidím další problémy v tvorbě lidsky povzbudivých symbolů a perspektiv.

MS: *Člověk nemusí vždy naplnit záměr tvůrců, a proto vytváří svou karikovanou podobu.*

KM: Tato jednostrannost je stále s námi. Vezměte si, že společnost je v krizi, která se dá označit za systémovou. Tažme se, kdo odborně radí současné vládě? NERV, ekonomové. Jde ale pouze o ekonomické problémy?

MS: *Možná je to také tím, že ekonomie je dobře vyprofilovaná společenská věda.*

KM: Ekonomové mají jistou výhodu jako přírodní vědci – opírají se o informace, které lze kvantifikovat a hodnotit tím přesně i závislosti mezi zkoumanými jevy; v případě ekonomie takové informace vytváří instituce trhu. Možnost uplatnění takových postupů se však snižuje, jakmile chceme porozumět konkrétnějším sociálním jevům a situacím lidského jednání.

... Od státu k trhu po roce 1989 ...

MS: *Kdybychom měli být konkrétní, jaký je váš pohled jako ekonoma a sociologa na koncept silného útěku od státu k trhu? Washingtonský konsensus prosazovaný v počátku devadesátých let byl právem kritizovaný. My jsme dopadli slušně, ale takové Rusko? Tam propadl výstup hospodářství byl téměř poloviční. Naopak Čína v té době zažívala expanzi. Jak si to vysvětlujete?*

KM: Situaci Ruska lze z hlediska mé zkušenosti porozumět, jeho historický vývoj byl sice ovlivňován modernizací, která probíhala v Evropě, avšak v důsledku rozdílného mocenského uspořádání sledoval spíše cestu jednoduché modernizace, jak to nazývá U. Beck – je to cesta a způsob vládnutí, které nedovedou transformovat technicko-ekonomické zdroje v sociální a kulturní efekty. Situace v Číně je pozoruhodná; její převratný technicko-ekonomický růst si nedovedu vysvětlit jinak než využíváním civilizačních zdrojů. V poslední době mě oslovili čínští sociální vědci, kteří studují tematiku modernizace, z jejich textů a interpretací je zřejmé, že sledují paradigma jednoduché modernizace.

... Systém, ne člověka ...

MS: *Nesmíme opomenout slova, která vyslovil tuším Václav Klaus: „Měníme systém, neměníme lidi ...“ Jak vnímáte onou provázanost? Usilujme o to, abychom pomocí nařízení, zákonů změnil systém, ale člověk se bude adaptovat? Může člověk s návyky z minula proměnit nefunkční systém v systém funkční?*

KM: To je velké téma. Vyjdu z toho, co dělám prakticky jako kantor. Měním studenty, či ne?

MS: *Snažíte se jim dopomáhat k poznání a tím i ke svobodě.*

KM: Při hledání odpovědi na tuto otázku bych spíše vnímal zkušenosti v konkrétní rovině, i když je to přitažlivé teoretické téma. Jsem také otec, mám rodinu. Také se tážu, zdali jsem své děti ovlivnil, či ne. Je to stejné jako s těmi studenty. Zde jde o to, že je nějaký systém, nebo jde o práci s těmi studenty? Když vidím, že se mi přijde student představit v prvním ročníku a nyní mi píše bakalářskou práci, mohu si zjistit, zdali mé úsilí dopadlo jak na chování, tak na poznatky. Soudím, že na obojí. Systém existuje, pokud jej lidé akceptují a reprodukují ve svých představách. Moji studenti mně umožňují tvrdit, že univerzita, fakulta má jistý profil, renomé, status. Pokud ho akceptují, reprodukují, je tomu tak. Pokud by to nereprodukovali, nebylo by tomu tak. Systém nemůže existovat, aniž by ho lidé neakceptovali a nepodporovali. Soudím, že je to pseudotázka stavět systém a jednání proti sobě.

MS: *Jinými slovy, jde to ruku v ruce.*

KM: Nyní se otevírá základní výzva společnosti, pokud nespadne do války či revoluce, jež musí porozumět tomu, proč současné instituce a na nich založené stereotypy jednání nefungují a jak je

uzpůsobit současným technickým, sociálním i přírodním podmínkám. Je to velká výzva pro schopnost porozumění a poučení.

MS: *Zde šlo o to, že politici měli usilovat pouze o nastavení systému, ne daného člověka vychovávat.*

KM: Dnes jsou školy, kde se vychovává, je rodina, kde se vychovává. Některé organizace označují analytici jako učící se organizace, hovoří se o učící se společnosti, o společnosti vědění a učení se v kontextu veřejné sféry. To znamená, že veřejnost je zde proto, abychom se všichni učili, a nejen proto, aby nás někdo přesvědčoval, že on má pravdu a druhý lže.

MS: *Je otázkou, zdali takoví lidé nejsou ve společnosti eliminováni.*

KM: Když moc nechce být znepokojována a chce se udržet, eliminuje potřebnou změnu. Soudím, že moderní společnosti přežijí, pokud budou v pohybu, a ten lze realizovat ve struktuře a v kontextu různých pozic a názorů.

MS: *Demokracie a trh vytvářejí ve společnosti dynamiku, ale je nutné se dívat na její směr.*

KM: Když má někdo moc, má tendenci si moc upevňovat. Politika s ní spojená musí být v tomto smyslu dostatečně reflexivní, musí být pružná, jinak to bude „zacementováno“.

... Participace lidí na věcech obecních ...

MS: *Pokročme dále. Jak vnímáte participaci lidí? Je zřejmé, že lidé měli velká očekávání a někteří přecenili své možnosti v tom, že rychle dohoníme Západ a osvojíme si hodnotová východiska, na nichž je založen. Do jisté míry se to v oblasti hmotného vybavení stalo. Sám jste říkal, že ve společnosti musí být pohyb. Demokracie je chůze. To není stav, ale je to proces, v jehož rámci zvládneme problémy dne. Jak vnímáte hodnocení tohoto procesu v kontextu více jak dvaceti let? Říká se, že demokracie je v krizi, a sami sebe se musíme se tázat, co vlastně není v krizi. Soudíte, že si Češi dokážou patřičně osvojit principy, které jim umožní se postavit proti lidem majícím zájem prosazovat čistě osobní záměry, a že tak zabrání zločinnému konání?*

KM: Při svých zkoumáních vycházím z makrosociologického přístupu. To také ovlivňuje moje stanoviska; snažím se je mít teoreticky zdůvodněná a také opřená o empirická výzkumná fakta zobrazující tendence ve strukturních změnách. Nebyl bych zde úplně skeptickým. Je zde jistě mediální tlak. To znamená, že média do jisté míry spíše mobilizují emoce a lidé pochopitelně negativně prožívají některé nehoráznosti, lotroviny. Obecně se zde vytváří deziluze, pokud je negativně prožívaných událostí moc. Pokud se však podíváte na jisté oblasti, ať je to v místě, kde člověk žije, či v místě, kde pracuje či která navštěvuje, probíhají v nich projekty, iniciativy, které se lidé rozhodli realizovat, vidíte tedy povzbudivé změny. Možnost svobody byla mnohými zneužita tak, že někteří nabyli majetky, které evidentně budou těžko obhajovat, legitimizovat. Z druhé strany – zde vzniklo pole pro nerůznější aktivity, kde lidé komunikují, snaží se využít možností a zlepšit své prostředí. Je vidět reflexe kulturních hodnot. Soudím, že je zde řada iniciativ, které jsou pro hodnocení reálných proporcí naší každodennosti mnohem důležitější než to, co se na nás valí z médií. Je ovšem nutno poznamenat, že média nejen oslovují naše emoce, ale orientují nás, umožňují nám vnímat svět v jeho rozsahu, rozmanitosti i v reálných problémech. Zde také hodně závisí na kompetenci diváka, jak využívá mediální možnosti.

MS: *Kvalitu demokracie vztahujete spíše ke schopnosti participovat v místním prostředí než v oblasti globální?*

KM: Když se na to dívám, jsem optimistou. Pokud to beru v obecnějších rovinách, ve zkušenosti zacházení s mocí, která je v okrese, kraji, se projevuje tendence k oligarchizaci, která v podstatě není

příliš kulturně zdůvodněná. Soudím, že zde má pravdu Foucault či jiní strukturalisté, kteří říkají, že se moc projevuje bez ohledu na uvědomované okolnosti, že je nutno společnost vehementně bránit před mocí. Soudím, že je to otázka času, kdy společnost poté, co si vytvoří bezpečné podhoubí a schopnost se domlouvat, bude tlačit na vyšší mocenské etáže a naučí se kontrolovat i ty projevy rozhodování a moci, které nejsou „na očích“. Soudím, že se dobře uplatnila metoda kroužkování. Pokud mám hovořit o stranách, vidíme, že z lokální strany – jako byly Věci veřejné – se stala strana parlamentní. To je ukázka posunu strany z nižších etáží do vyšších pater politiky. Pak se ale ukázalo, že pozitivní občanský étos se nedokázal udržet při politickém vzestupu tohoto uskupení a byl zneužit ve prospěch dílčích zájmů. Pokud se udrží šance pro otevřenost, možnost participace a rozumného dohadování, pak si občanská veřejnost udrží konstitutivní tlak a pozici, kterou si lidé nenechají vzít. Proč by lidé opouštěli věci, v nichž mají oporu a které se osvědčily?

MS: *Dá se říci, že radíte jít postupnými kroky z nízkých pater do vyšších. Zde jde o to, aby demokracie sloužila všem, ne jen malé skupině. Pokud se člověk dívá zpět na transformaci, říká si, že místo demokratického kapitalismu jsme si postupem času vytvořili kapitalistickou demokracii, že?*

KM: To je právě ta chyba. Zdůrazňuji – demokracie a kapitalismus jsou dvě různé věci, stejně jako se historicky utvářely rozdílné funkce a postupy na tržišti a na agorě. Byly to dva různé režimy setkávání a jednání. Jakmile se politika začne ...

MS: ... propojovat s ...

KM: ... s ekonomikou, ekonomika přestane fungovat. Co je to za kapitalistu, který podniká tak, že má pouze veřejné zakázky, které domlouvá neformálně? Ten přece nemůže jít do konkurence s firmami v Evropě. Ten není absolutně subjekt či aktér trhu. Navíc trh ve své funkci není český, má silný univerzalizující potenciál. „Nacionalizace“ trhů vždy signalizovala řadu nebezpečí. Platí obrácený negativní vztah, pokud ekonomické principy a moc začnou ovládat veřejnou sféru, pak to také signalizuje klíčové problémy. Nelze připustit, aby se volební hlasy prodávaly a kupovaly, aby politická moc vyjadřovala jen zájmy movité skupiny společnosti.

MS: *Soudíte, že během dvaceti let jsme si vybuildovali divnou představu o demokracii a ekonomice?*

KM: Již výše jsem opakovaně uvedl, že demokracie a trh jsou dva rozdílné režimy koordinace plnicí různé funkce. Pochopitelně, že dochází k vzájemnému přitahování. Každý, kdo zbohatne z podnikání, se snaží získat veřejné uznání. Kdo má veřejné uznání a není materiálně bohatý, je v pokušení využít politické pozice k lepšímu materiálnímu zajištění.

MS: *Sluší se říci, že na Západě bohatí lidé jdou sloužit tím, že vstoupí do politiky. Jak je tomu zde?*

KM: Pro existenci moderních společností je důležité oddělení ekonomiky od politiky. Bez toho moderní společnost nemůže fungovat. Mocensky orientovaná šance jednání v obou sférách však jejich aktéry přitahuje. Viditelné koalice mezi nimi jsou však eliminovány (emocionalizací veřejnosti pomocí skandálů a adekvátními legislativními a soudními opatřeními). Obtížněji se vliv těchto koalic řeší v méně viditelných rovinách veřejné správy.

MS: *Narážíte na transparentnost?*

KM: Pokud jsem občan a pokud jsem s to sdílet veřejný zájem, lidé v těch obcích to prokoukli. Tam to vyřešili. Lidé, kteří chtěli zbohatnout přes politiku, byli vyhozeni. To se ukázalo reálně v rámci minulých voleb.

MS: *Tam se uplatnili ti, kteří měli důvěru, a využilo se i kroužkování.*

KM: Ano, prosadil se spolehlivější výběr lidí s politickou kompetencí. Kdo neprokazoval tuto kompetenci, tedy princip veřejné služby, a pouze tuto pozici zneužíval, nedostal se do obecního zastupitelstva. Pozitivní úlohu sehráli i občané-podnikatelé, kteří takové jednání považovali za neférové, kompromitující podnikatelský stav. Říkali, co je to za spravedlnost? My musíme nést riziko, a tento člověk si zajišťuje „bezpečné“ podnikání. To vlastně není žádné podnikání. Sám mám zkušenosti z obce, kde žiji. Tuto teoreticky významnou tezi, že trh je jednou věcí, a politika je druhou věcí, lze vnímat i v kontextu každodenního jednání.

MS: *Není to však akceptováno v národní politice.*

KM: Ve vyšších etážích se to zneužívá. Tím se podvazuje způsobilost společnosti, aby byla uspořádaná.

... Vyrovnávání se s minulostí ...

MS: *Rád bych využil vašeho stáří a zeptal se, jak vnímáte vypořádání se s minulostí? To je téma, které je též důležité pro naši společnost. Jde o to, že mnozí lidé spíše preferují minulost. Jejich rozpomínání je silně nostalgické.*

KM: Snažím se o tom hodně přemýšlet. Soudím, že osobní zkušenosti i jejich dobové zobecnění jsou obtížně přenositelné. Navíc je toto vědění rozdílné podle sociálního rozvrstvení. Jak jsem výše uváděl, je moje zkušenost silně ovlivněna sociální pozicí rodiny, která byla v kontextu padesátých let „předmětem třídního boje“, což nás prakticky vystavovalo, a později kohokoliv, zvláště nositelů moci. Tuto situaci můžeme pochopit pomocí politologických pojmů jako totalitu, její kulturní a lidské důsledky se obtížně přenášejí. Je však také nutno vidět, že pro jisté skupiny obyvatel přinesla koncepce „nadvlády proletariátu“ sociálně i politicky přijatelnou zkušenost.

MS: *Otázku jsem cílil tak, že jsou lidé, kteří mají k minulému režimu kladný vztah. Vnímáte to jako cosi běžného?*

KM: Soudím, že se to týká pouze části veřejnosti. Mnohem významnější jev je existence komunistické strany. Tato skutečnost je nepříznivá, protože oslabuje levicové politické spektrum, na druhé straně to má zaručenou výhodu. To proto, že nám to dává obraz o proporcích lidí, pro něž dříve bylo lépe než dnes. Je tam vidět mladší generace, o níž se dá říci, že je to generace gymnazistů či vzdělanějších mladších lidí, kteří evidentně přemýšlejí o věcech veřejných. To bylo vždy, že takoví volají po radikálnějších řešeních a nejsou ochotni se smířit s „neúnosnými“ neduhy přítomnosti. Rádi by změnu prosadili. Nějaká mládež může přejít do komunistické strany, ovšem většinou jsou to staří lidé.

MS: *Nelze to též vnímat tak, že takoví lidé nejsou schopni být svobodní? Ano, minulý režim jim dal jistoty, dal práci, nyní jsou ale vystaveni nejistotám. Pověštině jsou to lidé s nižším vzděláním.*

KM: Myslím si, že jsem se toho trochu dotkl. Nejde jen o to, že starší generace je vystavena velmi radikální změně společenských poměrů, kterou je obtížné kognitivně i psychicky zvládnout. Jde však o podstatnější změnu, která souvisí s povahou modernity a která projektuje ideál svobody a spolehlivého vědění pro její zabezpečení. Představa osvícenství předpokládala, že všemu porozumíme a naše jednání opírající se o spolehlivé vědění bude bez rizika. Současně se rozrůstalo spektrum lidských svobod a oprávnění. Na těchto principech se formují instituce masové demokracie. Odklon od masovosti a příklon k lidským aspektům společnosti zpochybňuje existující instituce, včetně představy o všeobecné spolehlivosti vědeckého poznání. Lidské jednání ztrácí tuto oporu a musí se naučit, kromě jiných věcí, také žít s nejistotou a počítat s rizikem. Pochopitelně, život v nejistotě není pro mnohé nejen přitažlivý, ale také psychicky neúnosný; každý si musí tuto

situaci osvojit, nalézt určité prostředky zajištění. Stačí zmínit pojišťovny. Ty více jak tři sta let hledají, jak se zajišťovat. Je to přesně to, co musíme nyní každý zvažovat. Pokud máme žít v nejistotě, musíme si osvojit způsoby, jak této nejistotě čelit. Je to velká výzva pro každého člověka a pro celou společnost. Samozřejmě společnost se s tím musí vypořádat, vidím to přes západní společnosti, tam tzv. management rizika byl velkým tématem i praktickou záležitostí. To zde zatím není. Pokud člověk nemá tuto kompetenci, snadno se přiklání k představám a lidem, kteří charismaticky slibují bezpečí a řád. Perspektiva svobody se vytrácí, neboť se nachází v rukou jiných, kteří mne ohrožují.

MS: *Poté je člověk velmi manipulovatelným.*

KM: Původní potřeba bezpečí a loajální důvěra v její možnou realizaci se pak pozvolna převrací v manipulaci a vynucování konformity.

... Hodnocení, omyly ...

MS: *Dobrá, pokročme dále. Jaká hlavní negativa vidíte během zavádění demokracie a tržních institucí a jaké jsou výhledy do budoucna?*

KM: To je těžké. Spíše jsem realistou. Říkám si, zaplať Pán Bůh, že se zde vytvořily dvě vyprofilované strany, máme zde i menší strany, které reagují na aktuální politický vývoj. Je zde tedy politická infrastruktura, která umožňuje soutěž mezi politickými aktéry, což brání usurpaci moci. Nicméně privatizaci veřejné sféry či politiky považuji za velmi nebezpečný jev, o němž si myslím, že není nenormální. Je to cosi, s čím je nutné počítat a neupadat do zoufalství. Spíše se musí hledat kroky, opatření, která dovedou tyto praktiky vytlačit. Zdá se, že na lokální úrovni je politická infrastruktura obohacena rozmanitými seskupeními, která rozšiřují politickou veřejnost o občanskou veřejnost. Pozvolna se to prosazuje i do roviny krajů a výše. Zajímavým jevem je problematizace evropských fondů - přinášejí nejen rozvojové prostředky, ale také praktiky veřejné kontroly a principy striktního odlišování soukromých a veřejných zájmů. Ostatně politické rozhodnutí o vstupu do EU je také důvodem mého realismu. V tomto ideovém kontextu praktického vládnutí bude stále obtížnější udržovat při životě domácí sociální vynálezy, jako je tunelování ekonomických zdrojů nebo nacionalizace ideových představ.

... Výhled do budoucna ...

MS: *A co budoucnost České republiky? Stali jsme se součástí nadnárodních struktur, jako je Severoatlantická aliance, Evropská unie.*

KM: To je důležitý geopolitický pohled. Soudím, že střední Evropa je na pomezí dvou civilizačních okruhů. Spíše jsem toho názoru, že východní Evropa díky politicko - kulturním faktorům má k demokratickým principům daleko. Náš příklon k zemím, které praktikují demokracii jako realizaci lidských práv, je důležitý. To, že člověk má oprávnění, že lidský život je respektován jako svébytná hodnota, považuji za to, co nás přitahuje k západnímu světu. Také je nutné si uvědomit, že za svobodu je nutné bojovat. Ta nám nepadne z nebe a je nutné se k tomu patřičně postavit. Tento vztah je testován nejen naším členstvím v Atlantické vojenské alianci. Osobně tyto souvislosti vnímám jako zásadní nejen z hlediska své profesní zkušenosti, ale zažitých a osvojených postojů v době svého dětství. Vyrůstal jsem v rodině, kde vládla představa, že Evropa je náš svět, který chceme poznat. Z toho plynula i motivace učit se evropské jazyky. Nikdy jsem to nechápal tak, že musím mít svůj domov ohrazen. Naopak vytvoření takové hradby a ujařmení, které s tím přišlo, tuto orientaci posílilo.

MS: *K tomu došlo.*

KM: Zaplať Pán Bůh. Když jsem byl ve vašem věku, nemohl jsem využívat oné volnosti. Vlastně celý život jsem vnímal jako život v ohrazení. Obdobnou skutečnost prožíváme v současném kontextu globalizace. Již jsem uvedl, že tlak ekonomiky, techniky, který představuje prostředky univerzality, vystavuje člověka obdobnému vlivu – žijeme v „pevnosti“ Evropa, nebo bychom měli mít potřebu porozumět mimoevropskému světu? Ekonomika má již podobu světového trhu, jenž je sice strukturován, ale má přesto schopnost být univerzální; lze např. porovnávat měny podle kurzů a poté i výrobky podle cen. To je brána do světa, průchod mezi národními hradbami.

MS: *Ano, ale ne každá měna je volně směnitelná.*

KM: Ano, ale trend k univerzalizaci tu je. To, co se však obtížně univerzalizuje, je politika. Člověk se musí tázat: „Jsem Evropan, nejsem Evropan? Jsem světoobčan? Jsem schopen se setkávat s jinými etniky, jsem schopen ...?“ To bylo pro mne důležité. Vždy jsem si kladl otázku, zdali jsem toho schopen. A chtěl jsem být toho schopen, protože jsem se učil jazyky a viděl jsem v tom výhodu a nejen zvědavost, ale též velké povzbuzení. To, co vidím na našich studentech, je také cosi, co mě pozitivně oslovuje. Naši studenti myslí globálně. Rozhodují se mnohem volněji a s porozuměním souvislostí, než tomu bylo v případě mé generace.

MS: *To je to milé. Myslet globálně, jednat lokálně. Kéž se to daří! Děkuji vám.*

P.S.:

MS: *Jak jste se osobně účastnil obnovy demokracie a kapitalismu?*

KM: Převzal jsem odpovědnost za znárodněný a rodině navrácený činžovní dům. Nepodnikal jsem a nepodnikám. Působil jsem do roku 1992 v Akademii a posléze jako učitel na Univerzitě Karlově.

MS: *Účastnil jste se kuponové privatizace, jakožto velké příležitosti obnovy kapitalismu?*

KM: Ano, měl jsem kuponovou knížku a pozoroval, jak se tento nárok na spoluvlastnictví dřívějšího všelidového majetku pozvolna vytratil.

MS: *Co jste říkal na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky? Nepřispělo rozdělení k eliminaci slovenského nacionalismu, což vedlo k lepší spolupráci v rámci Visegrádského společenství a také k opětovnému setkání zemí v Evropské unii?*

KM: Měl jsem od mládí velmi živé kontakty na Slovensko; taktéž v době mé profesionální aktivity. Tyto kontakty jsem vnímal jako jednoznačně sympatické. Věděl jsem, že slovenská občanská veřejnost je relativně slabá a politická veřejnost většinou nacionálně orientovaná. Rozuměl jsem tomu, že vytvoření samostatného slovenského státu poskytlo zemi specifické mobilizační zdroje, které mohly pozitivně působit na modernizaci ekonomiky i politiky na Slovensku. Zdá se, že k tomu dochází a vytvářejí se předpoklady pro budování sympatizujících vztahů mezi podnikateli, politiky i občany obou zemí.